SPALVINĖ KLASIFIKACIJA NDEMBŲ RITUALE

Viktoras TERNERIS

*Viktoras Terneris (*Victor Turner*, 1920–1983), XX a. britų kultūros antropologas, vienas žymiausių pasaulyje, mūsų skaitytojui jau turi būti pažįstamas:* Liaudies kultūroje *(2001, Nr. 6, p. 62–67) skelbta ištrauka iš jo knygos „Ritualinis procesas: struktūra ir antistruktūra“, taip ir pavadinta – „Struktūra ir antistruktūra“. Dabar skelbiame ištrauką iš kitos jo knygos, iš „Simbolių miško“ (*The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*). Knyga remiasi lauko tyrimų patirtimi tarp ndembų – šiaurės vakarų Zambijos (centrinė pietų Afrika) tautelės žmonių. Siūlomas vertimas – tai esminės ištraukos iš III knygos skyriaus, pavadinto „Spalvinė klasifikacija ndembų rituale: pirmykštės klasifikacijos problema“, kuriame kalbama apie pamatinių „trijų spalvų“ – baltos, raudonos ir juodos – simboliką ndembų ritualuose ir gyvenime. Ndembų kalbos terminai vertime pateikiami kursyvu angliška transkripcija, kaip autoriaus.*

Iš tikrųjų kiekvienas dualizmo atvejis įsitenka platesnėje – trinarėje klasifikacijoje. O trinarė klasifikacija yra susijusi su trimis spalvomis: balta, raudona ir juoda. Tai vienintelės spalvos, kurioms ndembūs turi pirminius pavadinimus – visų kitų spalvų pavadinimai yra arba išvestiniai iš jų (kaip *chitookoloka* „pilka“, vedinys iš *tooka* „baltas“), arba sudaryti iš apibūdinančių metaforų (kaip *meji amatamba* „žalia“, pažodžiui „batato lapų vanduo“). Dažnai spalvas, kurias mes skiriame nuo baltos, raudonos ir juodos, ndembūs kalbiškai tapatina su jomis: pavyzdžiui, mėlynas drabužis apibūdinamas kaip juodas, o geltoni arba oranžiniai daiktai urmu suplakami kaip raudoni.

Pirmąsyk stebint ndembų ritualus, man įsirėžė itin dažnas balto ir raudono molio panaudojimas ritualinei puošybai. Tuomet padariau išvadą, kad tik šios dvi spalvos yra ritualiai reikšmingos ir kad turiu reikalą su dvinare klasifikacija.

Išties esama ritualinių kontekstų, kuriuose raudona siejama su vyriškumu, kaip kad raudona karo vadų, apipjaustytojų bei medžiotojų ritualinė puoša, o balta – su moteriškumu, kaip baltus syvus išskiriančio medžio *mudyi* atveju, kuris yra svarbiausias moteriškumo bei motinystės simbolis. Kita vertus, man teko patirti ne mažiau ritualinių kontekstų, kuriuose balta reiškė vyriškumą, o raudona – moteriškumą. Pavyzdžiui, *Nkula* rituale, atliekamame moters menstruacinių sutrikimų atvejais, raudonas molis bei kai kurie kiti raudoni daiktai simbolizuoja menstruacinį kraują, „gimdymo kraujus“ ir giminystę iš motinos pusės – pabrėžtinai moteriškus dalykus. *Wubwang'u* rituale, atliekamame moteriai, pagimdžiusiai arba tikėtinai pagimdysiančiai dvynius, balto molio milteliai, laikomi falo pavidalo inde ir pučiami į ją (stovinčią ant rąstigalio prie versmės), aiškiai mena sėklą. O raudono molio milteliai, laikomi upinio moliusko kriauklėje ir pučiami į moterį po baltųjų, sakomi reiškiantys „motinos kraują“. Be to, baltuosius miltelius pučia žiniuonis vyras, o raudonuosius – žiniuonė moteris. Taigi nėra griežtos koreliacijos tarp spalvų ir lyčių. Spalvų simbolika nėra nuosekliai lytiška, nors priklausomai nuo aplinkybių balta ir raudona gali perteikti lyčių opoziciją.

Taip yra todėl, kad čia turime reikalą su platesne nei dvinarė klasifikacija. Balta ir raudona išties tam tikromis aplinkybėmis sudaro priešybes, tačiau tai, kad abi spalvos gali atstovauti tam pačiam dalykui – kitaip sakant, apima viena kitos reikšmę, – verčia numanyti šį tą daugiau nei priešybių porą. Ir tikrai, kaip ką tik sakiau, čia esama trečio veiksnio arba nario. Tai – juoda spalva, kai kuriais atžvilgiais pati įdomiausia iš trijų.

***

[Iniciacijos apeigų] *Mung'ong'i* metu naujokams menamos minklės. Viena iš jų tokia: „Baltas vanduo naktį nerimsta – kas?“ Teisingas įminimas – „sėkla“ (*matekela*). Taigi viena iš „baltosios upės“ reikšmių – vyriškoji vaisingumo galia. Kartu ši upė pavadinama „Dievo upe“.

Beje, ndembūs sėklą apibūdina kaip „išbalintą (arba nuskaistintą) vandenį“. O veiksmažodis, reiškiantis „šlapintis“, yra tos pačios šaknies *-tekela* kaip ir daiktavardis *matekela* „sėkla“.

Kalbinant pateikėjus apie „baltąją upę“, vienas iš jų man trumpai pristatė ndembų dauginimosi teoriją, tiesiogiai susiedamas ją su iniciacijos misterijomis. „Vaikas, – paaiškino jis, – reiškia sėkmę (*wutooka*, žodis taip pat žymi baltumą). Nes vaikas visų pirma apdovanoja tėvą, kuris pirmasis jį pradėjo. Motina tėra lyg puodynė, o kūnas ir siela atsiranda iš tėvo. Tačiau gyvybę (*wumi*) vaikui suteikia Dievas (*Nzambi*).“ Mano paklaustas, kodėl tada ndembai kilmę veda per motiną, jis atsakė: „Vyras vaikus pradeda, bet jie yra motinos, nes

ši juos žindo ir maitina. Motina maitina kūdikį krūtimi, be šito vaikas numirtų.“ Ir tada pacitavo priežodį: „Pradeda gaidys, tačiau viščiukai – vištos (*kusema kwandemba nyana yachali*).“ Toliau jis paaiškino, jog krūties pienas (*mayeli*) taip pat yra baltas – „baltoji upė“, kaip kad baltas yra pagrindinis mergaičių brandos apeigų simbolis – medis *mudyi*, kuris išskiria baltus syvus. Iš tikrųjų pirminė *mudyi* reikšmė ir yra „krūties pienas“. Taigi „baltoji upė“ yra dvilytė – ji mena ir sėklą, ir pieną. „Balti“ simboliai tad gali atstovauti tiek vyriškiems, tiek moteriškiems dalykams, priklausomai nuo konteksto ar situacijos.

***

Spalvos suvokiamos kaip „galios“ upės, srūvančios iš vieno bendro šaltinio – Dievo ir persunkiančios visą jutiminį reiškinių pasaulį savo ypatingomis kokybėmis. Dar daugiau – manoma, kad atitinkamomis savybėmis jos nuspalvina ir žmonių dorovę bei socialinį gyvenimą, todėl pasakoma, pavyzdžiui, jog „tai geras žmogus, nes jo baltos kepenys“, arba „jis piktas – jo kepenys juodos“. O fiziškai kepenys yra tamsiai raudonos.

Nors ndembų, kaip ir daugelio kitų paprastųjų visuomenių, Dievas primena *Deum otiosum*[1], vis dėlto jis tebėra veiklus ta prasme, kad iš jo be paliovos srūva trys būties pradai, simbolizuojami ir regimai pristatomi spalvų trijulės balta-raudona-juoda. Šie pradai ar galios, ndembų požiūriu, persmelkia visą gamtą ir pasireiškia per atitinkamų spalvų daiktus, kaip kad medžiai raudonos arba baltos spalvos sakais, žieve ar šaknimis, kiti – baltais arba juodais vaisiais, kaip kad baltmolis arba raudonas oksiduotas dirvožemis, juodas aliuvinis (sąnašinis) dumblas ar medžio anglys, balta saulė ir baltas mėnuo, juoda naktis, raudonas kraujas, baltas pienas ir tamsių, juosvų atspalvių išmatos. Gyvūnų bei paukščių ritualinė reikšmė irgi priklauso nuo jų plunksnų ar kailio atitinkamų atspalvių. Netgi žmonės, nors visi jie juodaodžiai, priklausomai nuo pigmentacijos laipsnio klasifikuojami kaip „balti“ arba „juodi“. Tai turi ir atitinkamą moralinį prieskonį, dėl kurio daugelis nesutinka pavadinami „juodais“.

***

Esu surinkęs iš savo pateikėjų ndembų nemažai tekstų apie spalvų simboliką, daugiausia iš to, ką jie yra sužinoję apie spalvų reikšmes per iniciaciją ir paskui, dalyvaudami kuo įvairiausiuose ritualuose. Išvardysiu esmines kiekvienos iš spalvų prasmes.

1 *Deus otiosus* (lo.) – religijotyrinė sąvoka, žyminti „neveiklų“, „nuo žemiškų reikalų pasitraukusį“ vyriausiąjį Dievą – *Vert. past.*

BALTA

Pateikėjai sutaria, jog baltas molis (*mpemba* arba *mpeza*) bei kiti „balti dalykai“ (*yuma yitooka*) atstovauja apibendrintam „baltumui“ (*wutooka*), kuris reiškia:

1) gerumą (*ku-waha*);

2) stiprybę (*ku-koleka* ar *ku-kolisha*);

3) skaistumą (*ku-tooka* – pažodžiui „būti baltam“, bet atitinkamuose kontekstuose atpažįstamas reikšme „skaistumas“);

4) būti be nelaimės ar nedalios (*ku-bula ku-halwa*);

5) turėti galios (*kwikala nang'ovu* – pažodžiui „būti su galia“);

6) būti be mirties (*ku-bula ku-fwa* – t. y. neturėti mirusiųjų tarp savo giminių);

7) būti be ašarų (*ku-bula madilu*);

8) būti vadu ar turėti autoritetą (*wanta*);

9) palaikyti ryšį su protėvių vėlėmis (*adibomba niakishi*);

10) gyvybę (*wumi*);

11) sveikatą (*ku-handa*);

12) pradėti arba atsivesti jauniklių (*lusemu*);

13) medžioklę (*wubinda*);

14) davimą, dosnumą (*kwinka*);

15) atminimą (*kwanuka* – t. y. savo protėvių, atnašaujant jiems skirtose šventovėse *muyombu*);

16) juoką (*ku-seha* – draugiškumo požymis);

17) valgį (*ku-dya* – ndembūs pažymi, kad ir motinos pienas, ir pagrindinis jų valgis manijokas yra balti);

18) dauginimąsi (*ku-seng'uka* – žmonių, gyvulių ir javų vaisingumo prasme);

19) padaryti regimą ar atskleisti (*ku-solola*);

20) būti brandžiam, vyresniam (*ku-kula* – vyresnių žmonių žilą plauką ndembai aiškina tuo, kad jų „baltumas pasidarė regimas“);

21) palaikyti švarą (*ku-komba* – t. y. atsikratyti nešvarumų);

22) praustis (*ku-wela*);

23) išvengti pajuokos („kadangi nesi padaręs nieko nederamo ar kvailo, žmonės iš tavęs nesišaipo“).

RAUDONA

„Raudoni dalykai (*yuma yachinana*), pasak pateikėjų, yra iš kraujo (*mashi*) arba raudono molio (*ng'ula*).“ Esama skirtingų kraujo kategorijų (*nyichidi*):

1) gyvūnų kraujas (*mashi atunyama* arba *mashi anyama* – gali sietis su medžiokle, taip pat su mėsa);

2) gimdymo, gimdyvės kraujas (*mashi alusemu amama*);

3) moterų kraujas (*mashi awambanda ejima* – t. y. mėnesinių kraujas);

4) žmogžudystės, smurtinio sužalojimo, durtinės žaizdos kraujas (*mashi awubanji hela kutapana* – čia priklauso ir apipjaustymo kraujas, taip pat raudonos spalvos atributika ritualuose, skirtuose apsivalyti užmušus žmogų arba liūtą, leopardą, buivolą);

5) raganavimo bei kerų kraujas (*mashi awuloji* – ndembums raganavimas bei kerai siejasi su nekrofagija, užtat ritualuose prieš kerus raudona spalva reiškia būtent tokioje puotoje pasirodžiusį kraują);

6) „Raudoni dalykai turi galios (*yikweti ng'ovu*); kraujas yra galia, nes praradęs kraują žmogus, gyvūnas, vabzdys ar paukštis miršta. Medinės lėlės (*nkishi*) neturi kraujo, todėl nekvėpuoja, nekalba, nedainuoja, nesijuokia, nesišneka tarpusavyje – jos tėra iš medžio išdrožti pavidalai. Bet kai raganiai (*aloji*) suteikia joms kraujo, jos įgyja galią judėti ir žudyti žmones."

7) „Sėkla (*matekela*) – tai baltas (laimingas, skaistus) gerasis kraujas (*mashi atooka amawahi*). Jeigu būtų raudonas (arba) juodas, tai negalėtų apvaisinti (*neyi achinana eyila kusema nehi*). Raudona sėkla neveiksminga, impotentiška (*azeka*), ji negeba ligi galo prasiskverbti (*ku-dita*)."

JUODA

Juodiems dalykams priklauso medžio anglys (*makala*), upės dumblas (*malowa*), iš *mupuchi* bei *musamba* medžių pagaminti dažai (*wulombu* – dabar šiuo žodžiu vadinamas rašalas) ir juodi *muneku* medžio vaisiai. „Juodumas" reiškia

1) blogumą, nelabumą (*ku-tama*), bet kokį blogą dalyką (*yuma yatama*);

2) laimės, skaistumo, arba „baltumo" stoką (*ku-bula ku-tooka*);

3) kančias (*yihung'u*) arba negandas (*malwa*);

4) būti ištiktam ligos (*yikweti yikatu*);

5) raganavimą, kerus (*wuloji* – jeigu žmogaus kepenys juodos, vadinasi, jis gali žudyti, yra blogas; kita vertus, jeigu žmogaus kepenys baltos, jis geras, juokiasi kartu su draugais, jie drauge stiprūs, nes palaiko vienas kitą, kai jis vienas prapultų);

6) mirtį (*ku-fwa*);

7) lytinį geismą (*wuvumbi*);

8) naktį (*wufuku*) arba tamsą (*mwidima*).

***

Mano čia pateiktas juodų dalykų sąrašas neišvengiamai padarytų klaidingą įspūdį apie ndembų santykį su juoda spalva, jeigu palikčiau nepaminėtą mistinės-ritualinės mirties sampratą ir su ja susijusią mirtį iš aistros ar priešiškumo. Ndembų mirties (*ku-fwa*) samprata neturi galutinumo prieskonio, kaip Vakarų civiliacijoje, nepaisant krikščionybės. Ndembums „mirti" dažnai reiškia pasiekti tam tikro augimo ciklo pabaigą. Miręs asmuo tebelieka aktyvus – arba kaip protėvio dvasia, prižiūrinti gyvųjų savo giminaičių elgesį ir pasireiškianti jiems visokiais negalavimais, arba tuo, kad iš dalies atgimsta kuriame nors savo giminaityje per apsireiškusias jame atitinkamas sielos bei kūno savybes. Taip, pakinta ir asmens socialinis statusas, ir pats buvimo būdas, bet apie išnykimą nėra kalbos. *Ku-fwa* taip pat reiškia „nualpti", ir išties ndembūs ne kartą man pasakojo „numirę" ir vėl atsigavę būdami pas gydytoją (*chimbuki*). Bene artimiausias ndembų prasmei angliškas posakis būtų *to have a black-out* „patirti aptemimą" (pažodžiui „apjuodimą, užjuodimą"). Mirtis – tai išsijungimas, „užjuodintas" neįgalumo ir pasyvumo tarpsnis tarp dviejų gyvybės būsenų. Taip pat esama ryšio tarp ndembų „mirties" ir „brandos" (*ku-kula*) sampratų. Žmogaus augimas vyksta pakopomis, iš kurių kiekviena reiškia mirtį buvusiai, – kaip „mirčių ir įžangų" seka. Antai mergaitę ištikus pirmosioms mėnesinėms, ndembūs sako: *wunakuli dehi* „ji subrendo"; tą patį jie sako per jos pirmojo nėštumo apeigas ir jai pirmąsyk gimdant. Ryšys tarp *ku-fwa* ir *ku-kula* taip pat įspūdingai išryškėja per apipjaustymo apeigas, kur patalpa, kurioje atliekama pati operacija, vadinasi *ifwilu* „mirties vieta", o apipjaustyti berniukai kraujuodami, kol sugyja, sėdi ant ilgo *mukula* – raudono eukalipto rąsto, kurio pavadinimas padarytas iš *ku-kula* „subręsti". „Per mirtį į brandą", – galėtų būti apipjaustymo apeigų (*Mukanda*) moto. Vieta, kur antklode užklota mergaitė nejudėdama guli dvylika valandų pirmąją jos lytinės brandos apeigų (*Nkang'a*) dieną, irgi yra *ifwilu* arba *chilung'u* – kentėjimo vieta (žr. juodos spalvos simbolikos 3-ą reikšmę), o šių apeigų paskirtis – suteikti naujokei lytinę brandą.

Esama neabejotino ryšio tarp juodos spalvos ir lytinio geismo (*wuvumbi*). Pavyzdžiui, atskyrimo metu vyresnė moteris paima paišiną žievę (kai kurių medžių, kaip kad *mudyi*, ji tokia) ir išjuodina naujokės vulvą. Šitaip siekiama paryškinti jos lytinį patrauklumą. Pasak ndembų vyrų, itin juodos odos moterys esančios geros meilužės, bet ne žmonos. Lytinis geismas siejamas su juodumu ir su slaptumu. Nes juoda žymi tai, kas slapta (*chakusweka*, *chakujinda*), ne tik slapta, bet ir geidžiama.

Nors šiaip jau juoda siejama ir su leistina meile, o kai kuriuose kontekstuose netgi gali reikšti santuoką.

***

Baltai ir juodai spalvoms pateikėjų priskiriamų atitinkamų prasmių apžvalga leidžia jas išrikiuoti į tarpusavy priešingų porų seką, pavyzdžiui: gerumas / blogumas; tyrumas / netyrumas; laimė / nelaimė; sėkmė / nesėkmė; mirties nebuvimas / mirtis; gyvenimas / mirtis; sveikata / liga; juokas

kartu su draugais / kerai; daryti matomą / slėpti tamsoje ir t. t.

Tokia seka aiškiai parodo, kad balta ir juoda spalvos, kai abstrahuotos nuo socialinių bei ritualinių kontekstų, ndembums išreiškia aukščiausią jų pasaulėvaizdyje priešpriešą. Vis dėlto, kaip matysime, kartais rituale balta pasirodo kartu su raudona, o juoda išvis retai pasireiškia tiesiogiai. Abstrahuota nuo konkrečių situacijų, raudona prisiima abiejų savybes – ir baltos, ir juodos, tačiau konkrečiuose kontekstuose raudona būdingai poruojama su balta.

Nors kiekviena iš spalvų rituale įgauna ištisą vėduoklę referentų, vis dėlto ji turi savo išskirtinę kokybę, kurią trumpai galima nusakyti taip: balta – teigiama, raudona – ambivalentiška, juoda – neigiama. Būti „baltam" reiškia būti teisingame santykyje su gyvaisiais ir mirusiaisiais. O būti teisingame santykyje su jais – tai savyje būti sveikam ir drūtam. Toks žmogus nei kelia pyktį ar pavydą kitiems, nei pats jaučia jiems priešiškumą. Todėl jis nei bijo kerų, nei pats išgyvena pagundą jų griebtis.

Baltumas ne tik turi socialinės dermės bei tęstinumo prieskonį, bet ir atstovauja viskam, kas akimis regima, kas atvira, nepaslėpta. Ndembų moralė esmiškai korporatyvi: privatumas jai atrodo įtartinas, pavojingas, galbūt net mirtinai. Kas valgo ar dirba vienas, kaip kai kurie vadai bei didieji medžiotojai, visuomet įtariami turį kerėtojo galių. Baltumas tad reiškia viešumo, atvirumo, pažinumo šviesą. Išties jis atitinka dieną, užtat saulė, o ir mėnulis sakomi esą jo „simboliai" (*yijikijilu*). Saulė ir mėnulis taip pat laikomi Dievo (*Nzambi*) simboliais, tad vėl grįžtame prie sampratos, jog balta labiau nei bet kuri kita spalva mena dievybę, kaip visa ko esmę, šaltinį ir palaikymą. Baltumas, kaip iš dievybės trykštanti šviesa, turi – mūsų čia nusakytąja prasme – patikimumo ir tikrumo kokybę, nes, ndembų įsitikinimu, tai, kas aiškiai matoma, gali būti imama patikimu žinojimo pagrindu.

Ką tačiau turime galvoti apie raudonos spalvos simboliką, kuriai iniciacijos ritualuose archetipiniu lygmeniu atstovauja dvi susikertančios „kraujo upės"? Šis dualizmas, ši dviprasmybė – tuo pačiu metu dvi priešingos vertės ar kokybės – yra gana būdinga raudonumo ypatybė ndembų pasulėžiūroje. Kaip kad jie sako: „Raudona – tai ir gera, ir pikta." Raudona – visų pirma kraujo ir mėsos spalva, kūniškumo spalva. Iš čia jos sąsaja su agresija ir kūnišku skausmu. Ji mena žudymą, gyvulio skerdimą ir gimdymo kančias. Raudona taip pat reiškia menstruacijas, ypač tokiuose ritualuose kaip *Nkula* (šis terminas kartais pavartojamas tiesiog kaip menstruacijų sinonimas). Bendrinis mėnesinių pavadinimas yra *mbayi*, sietinas su *ku-baya* „būti kaltam", nors neretai pasakoma ir *kanyanda*. Patį mėnesinių laikotarpį žymi *kasheta*, betgi dažniausiai balsiai sakoma *ku-kiluka kwitala dikwawu* „peršokti į kitą trobelę". Nes ligi pat pastarųjų laikų kiekviename kaimelyje pamiškėje būta bent vienos žole dengtos trobelės, kurioje moterys praleisdavo savo mėnesines. Čia jos pačios sau gaminosi valgį. Šiuo laikotarpiu joms buvo draudžiama gaminti savo vyrams bei vaikams ir drauge su jais valgyti – tuo turėjo pasirūpinti kita kaimelio moteris.

Mėnesinių ir žmogžudystės kraujas laikomas „blogu" krauju ir siejamas su juoda spalva. O štai medžiotojo pralietas kraujas, taip pat ant jo protėvių kapų ar protėviams skirtose šventvietėse nulietas kraujas laikomas „geru" krauju ir rituale siejamas su baltos spalvos simbolika. Daugumai medžiotojų ritualų būdinga baltos ir raudonos simbolikos jungtis.

Esama tam tikros koreliacijos tarp vyro vaidmens atimant gyvybę ir moters vaidmens suteikiant gyvybę, nes abi veiklos suvokiamos kaip raudonos. Vyras žudo – moteris gimdo, ir abu vyksmai siejasi su kraujo simbolika.

Sėkla, kaip jau esame sakę, – tai „vandeniu nuskaistintas" kraujas. Tėvo įnašas į vaiką tad neturi tų nešvarumų, kurie būdingi moters kraujui. Kadangi baltumas itin artimai siejamas tiek su protėvių vėlėmis, tiek su Aukščiausiuoju Dievu (*Nzambi*), galima tarti, jog šis „tėvo kraujas" yra „dvasiškesnis", mažiau „kūniškas" nei motinos kraujas.

Balta ir raudona siejasi su veiklumu. Abi laikomos „turinčiomis galios". Kraujas, pagrindinis „raudonumo" denotatas, tiesiog tapatinamas su „galia". Balta irgi mena gyvybinius syvus, kaip kad pienas ir sėkla. O juoda, priešingai, mena kūno išmatas, kūniškuosius nešvarumus, taip pat puvimo syvus ir katabolizmo produktus.

Vis dėlto tarp baltos ir raudonos spalvos esama reikšmingo skirtumo: pirmoji mena gyvybės tvarumą bei tąsą, o antroji gali reikšti gyvybės atėmimą; netgi tada, kai ji reiškia gyvybės tąsą per veisimąsi (kaip kad medžio *mukula* atveju), vis tiek išlieka trūkio grėsmė. Tiek žudymas, tiek gimdymas – gyvųjų veikla. Tad raudona, kaip ir balta, patenka po ta pačia bendra „gyvybės" antrašte.

Balta ir raudona, poruojamos kuo įvairiausiais vyriškumo ir moteriškumo atžvilgiais – kaip taika ir karas, pienas ir mėsa, sėkla ir kraujas, – drauge sudaro „gyvenimą" (*wumi*) ir abi priešinamos juodai, kaip grynai neigiamai mirties spalvai.

***

Pažymėtina, jog etnografinėje literatūroje aprašomose visuomenėse, kurios ritualuose naudoja visas tris spalvas, esminė panaudojimo situacija yra iniciacija. Atskirai jos gali būti bendras ritualo pobūdžio ženklas, antai raudona bus nuolatinė

ndembų medžioklės ritualuose, o balta – ritualuose, susijusiuose su maitinimu krūtimi arba su protėvių vėlėmis. Jaunuomenę įvesdinant ir suteikiant jai suaugusiųjų teises, pareigas bei vertybes, vienodai svarbios visos trys spalvos. Mano manymu, taip yra todėl, kad jos įkūnija visuotinį žmogaus organinį patyrimą, tris jo kokybes. Daugelyje visuomenių šios spalvos akivaizdžiai mena atitinkamus žmogaus kūno skysčius arba išskyras. Raudona – visuotinis kraujo simbolis, balta dažnai simbolizuoja krūties pieną arba sėklą (retsykiais ir pūlius). O juoda, antai [senovės indų] „Čhandogja upanišadoje“, siejama su išmatomis bei šlapimu (nors kitose kultūrose šlapimas siejamas su sėkla ir baltumu). Visuotinai visos trys spalvos yra daugiareikšmės, turinčios plačią sąsajų vėduoklę, bet visuomet išsiskiria žmogaus kūno fiziologinis dėmuo (kai tik pavyksta išgauti patikimą vietinį aiškinimą). Iniciacijos ritualai savo simboliką dažnai perima iš veisimosi bei pirmojo maitinimo krūtimi situacijų, kurioms gamtoje paprastai būdingas kraujas, vanduo, išmatos ir pienas.

Siekdamas paskatinti ginčus, leisiu sau beatodairiškai drąsiai tarti, jog:

1) Šios trys spalvos priklauso ankstyviausiems žmonijos simboliams ir remiasi žmogaus kūno skysčiais, kurių išsiskyrimas yra susijęs su padidintu susijaudinimu. Kitaip tariant, kultūra, nors antorganiška, ankstyvosiose savo stadijose turi itin glaudų ryšį su organika ir jos žadinamais stipriais fiziniais patyrimais.

2) Šie stiprūs kūniški patyrimai jaučiami kaip turintys kur kas daugiau galios nei paprastai žmogui būdinga. Jos šaltinis gali būti tiek prigimtis, gamta, tiek visuomenė, užtat fizinių patyrimų analogai gali būti aptinkami visur, kur tik pasirodo tos pačios trys spalvos. Tomis pačiomis spalvomis tad gali būti klasifikuojami ir padidintą susijaudinimą keliantys socialiniai santykiai.

3) Šios spalvos žymi stiprų, normalias sąlygas pranokstantį fizinį patyrimą, todėl suvokiamos kaip dievybių, mistinių galių ar šventybės apsireiškimas profaniškoje aplinkoje.

4) Kūniškieji patyrimai, susiję su šiomis trimis spalvomis, taip pat mena atitinkamus socialinius santykius: balta = sėkla siejasi su vyro ir moters poravimusi; balta = pienas siejasi su motinos ir vaiko ryšiu; raudona = motinos kraujas siejasi tiek su motinos ir vaiko ryšiu, tiek su grupės pasipildymu bei socialiniu paskirstymu; raudona = kraujo praliejimas siejasi su karu, nesantaika, konfliktu, socialiniais trūkiais; raudona = gyvulinio maisto gavyba ir paruošimas = medžiotojo arba kerdžiaus statusas, vyro gamybinis vaidmuo lytiniame darbo pasidalijime ir pan.; raudona = kraujo perdavimas iš kartos į kartą = įsitraukimo į grupę laipsnis; juoda = išmatos arba irstantis kūnas = perėjimas iš vieno socialinio statuso į kitą, suprantamas kaip mistinė mirtis; juoda = lietaus debesys arba derlinga žemė = tas pačias gyvenimo vertybes pripažįstančių grupės narių vienybė.

5) Nors galima aptikti daug simbolinių nuorodų į baltus ir raudonus kūno skysčius, tik nedaugelyje visuomenių juoda spalva tiesiogiai siejama su irimu ir jo padariniais, kaip antai pagedęs ir sukrešėjęs kraujas. Visai įmanoma, kad juoda spalva, kuri, kaip matėme, dažnai mena mirtį, alpulį, miegą ar aptemimą, pirmiausia bus susijusi su nesąmoningumu – sąmonės praradimo (*black-out*) patyrimu. Ndembums, kaip ir daugeliui kitų visuomenių, balta ir raudona abi gali reikšti gyvybę. Kai jos suporuotos rituale, balta gali atstovauti vienai tariamų gyvenimo priešybių pusei, kaip vyriškumas ar augalinis maistas, o raudona, priešingai, – kaip moteriškumas ar mėsa. Kita vertus, balta gali reikšti taiką, o raudona – karą. Šiaip ar taip, abi mena sąmoningą veiklą – priešingai juodai, kuri atstovauja neveiklumui ir sąmoningumo trūkiui.

6) Šios trys spalvos ne tik atstovauja pamatiniams žmogaus kūno patyrimams (susijusiems su libido, alkio, agresijos bei ekskrecijos poreikių patenkinimu, taip pat su baime, rūpesčiu bei nuolankumu) – jos taip pat atstoja savotišką pirmykštę tikrovės klasifikaciją. O tai prieštarauja [Emilio] Diurkheimo (Émile Durkheim) teigimui, esą ne žmonių socialiniai santykiai remiasi daiktų santykių logika, bet pastaroji jais paremta. Anot Diurkheimo, visuomenė esanti ne tik modelis, kuriuo remiasi klasifikuojanti žmogaus mintis, bet lemia ir daiktų klasifikacijos struktūrą. Pirmiausia esą susigrupavę patys žmonės, ir kaip tik todėl jie ėmę mąstyti grupuodami. Pirmykščio gamtos sisteminimo branduolys esąs ne asmuo, o visuomenė. Aš pasisakau prieš tokį požiūrį ir teigiu, kad žmogaus kūnas ir kertinės kūniškosios patirtys yra visų klasifikacijų *fons et origo*[2]. Pati žmogaus biologija reikalauja atitinkamų intensyvių tarpusavio santykių: jau vien kad veistųsi, pastotų ir gimdytų, žindytų ir pašalintų išmatas, vyrai ir moterys neišvengiamai privalo sueiti į santykius, kaiste kaistančius aistrų karščiu. Kaip tik juos ndembūs ir vadina iš žmogaus prigimties tekančiomis „upėmis“.

Ir kadangi šių trijų spalvų atstovaujamos patirtys būdingos visai žmonijai, nėra jokio reikalo griebtis difuzijos sąvokos plačiam jų paplitimui paaiškinti.

Ištraukos iš: Victor Turner. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1967, Chapter III: Color Clasification in Ndembu Ritual: A Problem in Primitive Classification, pp. 59–91.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

2 Lo. „šaltinis ir ištakos“.